

II ПРИРОДНА СРЕДИНА

МОРФОЛОШКЕ ОСОБИНЕ ТЕРЕНА

У пределу источне Србије, богатом рудом, извориштима лековитих вода и великим рекама, дуж којих се простиру плодне равнице са важним саобраћајницама, крај града Зајечара, налази се античко насеље Гамзиград. Његову непосредну околину чине благе падине обрасле пашњацима и висоравни са обрадивим земљиштем. Са три стране гамзиградску висораван окружује природни брдовити бедем, а на источној страни он је затвара према пространој долини на утоку Црног у Бели Тимок.

За четврт сата хода од утврђења према северу стиже се до Црног Тимока, чије се корито на том месту дубоко усекло у околне висоравни. Реку даље према северозападу широко окружује плодно земљиште. Следећи реку у том правцу, на три километра од Гамзиграда, крај села Метовнице, налази се на изворе лековитих вода. Јаки термални извори избијају на више места из реке, па су над њима изграђена савремена бањска лечилишта; у њиховој непосредној близини мештани су открили објекте римског порекла.

СИРОВИНЕ

Пространом долином која се пружа према северу пут доводи до Бора и даље, долином реке Пек, до великих рудника чији је златоносни бакар Римљанима био познат. Злато је налажено и у Танди, а затим, у Метовници и Валакоњу, насељима удаљеним свега неколико десетина километара од Гамзиграда према западу, на путу према античком Хореум Марги (*Horreum Margi*).

Тло богато рудама је уједно извориште најразноврснијег камена. Тако је крај самог Гамзиграда мајдан сивог амфибола, названог гамзиградит и сивог пешчара од којег су клесани бројни комади украса на његовим грађевинама. Недалеко од овог каменолома су налазишта зеленог и ружичастог лапорца, који је био употребљен за грађење, а исто тако за подне мозаике (*tesserae*). Црвени кречњак, којим су гамзиградски мозанчари хроматски обогатили подове, и данас се вади у околини Гамзиграда, крај Кривога Вира. У том богатом налазишту разнобојних кречњачких седимената, има од белих до ружичастих, црвених и сивих, лепе ситнозрне фактуре. Извесна архитектонска пластика и грађевински делови у Гамзиграду начињени су од белог крупнозрнијег кречњака. Он се у великим правилним блоковима вади на простору од неколико хектара у селу Видровцу крај Неготина.²⁸ И скупценији камен нађен у Гамзиграду, где је коришћен за облоге зидова, или пластику, потиче из његове околине. Сијенит и порфир се ваде на Дели-Јовану и на Вршкој Чуки, црвенкасти сијенит потиче из Танде, зелени габро са Дели-Јована, а андезит из Бора.²⁹ И поред тога неки делови украса су исклесани од камена који је донет из удаљених покрајина Империје. Тако, зелени конгломерат

потиче из Грчке, а најлепши примерци скулптуре исклесани су у мермеру са малоазијског острва Проконеса.

ОБРАДИВО ЗЕМЉИШТЕ

Око Гамзиграда су претежно пашњаци, а само у долини на западној и северној страни има обрадивог земљишта. Гаје се житарице, кукуруз, док повртарство није развијено. И на брдима су пашњаци, иако су благе падине изванредно подесне за винограде. Данас ни једна племенитија култура грожђа не успева на овом подручју, али то не значи да их овде некада није било. Напротив, на то се мора помишљати, пошто су виноградарство и повртарство били врло развијени у позном Царству, а са друге стране гамзиградско насеље је морало имати у својој близини довољно обрадивог земљишта за потребе становника утврђења и околних малих кастела. Простори између Гамзиграда и богатих околних изворишта могли су бити покривени шумама са богатим ловиштима. Тиме је ово подручје могло постати још привлачније, јер се зна да је лов био најомиљенија забава у доколици имућних Римљана и да су они градили виле и замкове крај богатих ловишта Империје.³⁰ Потврду за ову претпоставку посредно пружају извесни извори: Приск је забележио да је његов пут од Наисуса према Дунаву водио кроз густе и сеновите пределе.³¹ Он је највероватније путовао долином Мораве,³² али тај пут је, због плавног и мочварног тла, на већем делу уз реку, вероватно, залазио у њено брдовито залеђе, те слика овог предела може послужити за доношење суда о природној средини гамзиградског насеља.

ВОДА

У близини насеља, на једном од брежуљака са његове југозападне стране, избија јак извор питке воде која се кривудавим током спушта готово до самих источних зидова утврђења. Од њеног извора до насеља, Римљани су поставили водоводне цеви на које сељаци и данас наилазе обрађујући земљу. Воде извора се сливају у поток који се од гамзиградског утврђења доста дубоким коритом спушта до Црног Тимока. Мада се у поток уједно сабирају све падавине са околних брда дубоко корито сведочи да су воде, које су некада протицале крај зидова утврђења, ипак изгубљене. У долини потока, у јутарњим часовима јављају се необично густе измаглице, које покривају и источне делове унутрашњег простора утврђења, а ишчезавају тек када сунце одскочи изнад оближњих брда. Необичан, рекло би се мистичан изглед гамзиградског утврђења у тим часовима, насупрот изузетно питомој и пасторалној околини, вероватно је допринео да се о његовом пореклу и данас причају необичне легенде.

30 Лов постаје саставни део свакодневног живота и забава првенствено царева, а потом и племића (P. Grimal, *Rimska civilizacija*, превод М. Garašanin, Beograd 1969, 246).

31 Приск, Frg. 8 р. 291, 23—26, Византиски извори I, 13

32 Коментаришући Присков текст Ф. Баришић наводи да није јасно, да ли је посланство које је Теодосије II слао Атили, а у чијем је саставу био Приск, путовало долином Тимока или Мораве, али претпоставља да је ово последње вероватније (Византиски извори I, по. 13 на стр. 13).